

Luisteren

Wat is luistervaardigheid?

Luistervaardigheid is, net als lezen, een 'receptieve' vaardigheid. Receptieve vaardigheden staan tegenover de 'productieve' vaardigheden spreken en schrijven. Met de term 'receptief' (en niet 'passief') willen we duidelijk maken dat luisteren een actief, doelgericht en probleemoplossend proces is, waarbij de luisteraar een centrale rol speelt. Als leerlingen naar verhalen, presentaties of programma's luisteren, vergroten zij hun kennis van de wereld doordat zij conclusies trekken en generalisaties maken. Door te luisteren, leren leerlingen nieuwe woorden en betekenisnuances kennen.

Luisteren komt veelal voor in combinatie met spreken (in gesprek, overleg, discussie, debat enzovoort), maar luisteren is ook een vaardigheid die 'los' van spreken wordt uitgevoerd. Zo luisteren leerlingen soms naar de radio, naar spraakfragmenten op internet, naar een spreekbeurt of college, of ze luisteren en kijken naar een tv-programma of een toneelstuk. We zien overigens vaak dat luisteren gecombineerd wordt met kijken – dat geldt bijvoorbeeld ook voor de spreekbeurt. Het visuele aspect is hierbij ondersteunend aan het luisteren.

Luisteren staat in deze situaties los van zo goed als los van interactie; er is hier dus sprake van eenrichtingsverkeer. Bij het kijken naar een toneelstuk kan er nog enige sprake zijn van interactie met de zaal en bij een spreekbeurt kan er sprake zijn van wat meer interactie, mede afhankelijk van de afspraken die er zijn gemaakt.

Met het oog op dit soort talige taken is het relevant om luisteren geïsoleerd te oefenen, maar dit soort oefening komt natuurlijk ook ten goede aan de mondelinge taalvaardigheid in brede zin, waarbij luisteren wordt gecombineerd met spreken.

De lijn in vogelvlucht

Jonge kinderen kunnen hun aandacht nog niet zo lang vasthouden. Dat maakt het lastig voor hen om bijvoorbeeld naar een verhaal te luisteren. Ze willen tijdens het verhaal reageren, zeggen wat ze zien, denken en voelen, vragen stellen. Luisteren naar een verhaal betekent het trainen van begrijpend luisteren. Kinderen in de basisschoolleeftijd luisteren naar verhalen of kijken naar educatieve programma's op tv of internet. Om dat effectief te kunnen doen, is het belangrijk dat zij strategieën aanleren, waarmee zij goed naar verhalen en informatie kunnen luisteren.

Voor het subdomein luisteren zijn voor het basis- en voortgezet onderwijs *referentieniveaus* vastgesteld. Er wordt onderscheid gemaakt in vier niveaus: 1F, 2F, 3F en 4F. Voor de periode 8 t/m 14 jaar zijn vooral 1F en 2F van belang. Het basisonderwijs werkt in principe toe naar niveau 1F. Naar schatting 30% van de leerlingen zal dit niveau niet halen, maar ook zal een aantal leerlingen (ver) voorbij dit niveau kunnen worden gebracht.

Onderbouw

In de onderbouw kunnen kinderen hun aandacht richten en gedurende langere tijd vasthouden. Ze begrijpen de inhoud van het verhaal, ook als het gaat om informatieve teksten. Ook kunnen ze

belangrijke en minder belangrijke informatie onderscheiden, voorspellingen doen en deze al luisterend bijstellen.

Middenbouw

In de middenbouw kunnen kinderen de hoofdgedachte uit een verhaal of presentatie afleiden. De structuur van een verhaal of presentatie helpt hen bij het begrijpen. Ook zijn ze in staat verwijzen en oorzaak-gevolgrelaties te verwoorden, en een verhaal of presentatie in eigen woorden samen te vatten.

Bovenbouw

In de bovenbouw kunnen kinderen kritisch luisteren naar mondelinge informatie, onderscheid maken tussen feiten en meningen, uit diverse media informatie selecteren en daartussen verbanden leggen.

De eerste twee leerjaren van het voortgezet onderwijs

In het voortgezet onderwijs werken de leerlingen die nog niet op 1F zitten – voor het merendeel leerlingen in praktijkonderwijs en de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo – verder aan dit niveau, om dit uiteindelijk aan het eind van het tweede leerjaar te behalen. Leerlingen die 1F al wel beheersen, zijn bezig met de verwerving van 2F of zijn daar al voorbij. Leerlingen die doorstromen naar havo of vwo, zullen ten slotte 3F (havo) en 4F (vwo) moeten beheersen, ook op het gebied van luisteren. Daarom nemen we in onderstaand overzicht ook deze niveaus op.

Doelen

Voor het basisonderwijs heeft het Expertisecentrum Nederlands bij de referentieniveaus tussendoelen geformuleerd, ook voor luisteren. Deze zijn te vinden op de website <http://www.leerlijntaal.nl/>. Voor het voortgezet onderwijs zijn er geen tussendoelen geformuleerd.

U kunt doelgericht naar de eindtermen toewerken door uit te gaan van de tussendoelen die de leerlingen in onderbouw, middenbouw en bovenbouw zouden moeten behalen. De tussendoelen omschrijven vaardigheden die de leerlingen in de loop van het basisonderwijs moeten beheersen. Hieronder vatten we de tussendoelen per bouw kort samen.

Overgangsmoment in UTC	Doelen voor luistervaardigheid
Groep 4	Kinderen kunnen informatie uit een verhaal of presentatie selecteren en ze kunnen diverse relaties in het verhaal verwoorden.
Groep 5-6	Kinderen kunnen onderscheid maken tussen feiten en meningen, en verbanden leggen tussen kennis uit diverse media.
Groep 7-8	De leerling kan luisteren naar eenvoudige teksten over alledaagse, concrete onderwerpen of over onderwerpen die aansluiten bij de leefwereld van de leerling. De teksten zijn weinig informatiedicht en de luisterduur is niet langer dan 10 minuten.

Entree vwo Eind lj 2 havo Eind vmbo-b/k/t/g	De leerling kan luisteren naar teksten over alledaagse onderwerpen, onderwerpen die aansluiten bij de leefwereld van de leerling of die verder van de leerling af staan. De teksten zijn redelijk informatiedicht en de luisterduur kan oplopen tot 20 minuten. Langer kan, maar dan moet enige mate van interactie mogelijk zijn.
Eind onderbouw vwo Eind havo Streefniveau eind vmbo-t/g	De leerling kan luisteren naar een variatie aan teksten over alledaagse, opleidings- en beroepsgebonden en maatschappelijke onderwerpen. De informatiedichtheid van de teksten kan hoog zijn en de luisterduur kan oplopen tot 30 minuten en meer.

Bij deze doelen zijn steeds de *taken* en de *kenmerken van de taakuitvoering* geformuleerd: *wat* moeten de leerlingen kunnen en *hoe* moeten ze het kunnen.

De *taken* voor het subdomein luisteren zijn:

- Luisteren naar instructies
- Luisteren als lid van een live publiek
- Luisteren naar radio en televisie en naar gesproken tekst op internet

De *kenmerken van de taakuitvoering* worden steeds op vier (referentie)niveaus uitgewerkt.

Bij luisteren worden ook de *tekstkenmerken* gedefinieerd, uitgesplitst naar lengte en opbouw.

Examenprogramma's voortgezet onderwijs

Voor de leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs vormen de examenprogramma's het uiteindelijke perspectief. Opvallend is dat het vmbo-programma op het gebied van mondelinge vaardigheden aanzienlijk uitvoeriger is dan dat van havo/vwo. Bovendien wordt een deel van het vmbo-programma op het gebied van mondelinge vaardigheden centraal geëxamineerd, terwijl het havo/vwo-programma uitsluitend als schoolexamen wordt geëxamineerd.

Het examenprogramma voor *havo/vwo* stelt ten aanzien van de luistervaardigheid geen specifieke eisen.

Het examen *vmbo* bevat wel specifieke doelstellingen op het gebied van luister- en kijkvaardigheid, die centraal worden geëxamineerd. Het gaat om de volgende doelen, waarbij het laatstgenoemde doel *niet* geldt voor de basisberoepsgerichte leerweg:

De kandidaat kan:

- luister- en kijkstrategieën hanteren
- compenserende strategieën kiezen en hanteren
- het doel van de makers van een programma aangeven
- de belangrijkste elementen van een programma weergeven
- een oordeel geven over een programma en dit toelichten
- een instructie uitvoeren
- de waarde en betrouwbaarheid aangeven van de informatie die door de massamedia verspreid wordt.

Te zien is dat in het examen voor vmbo nadrukkelijk de luister- en kijkvaardigheid is opgenomen. Verder reiken de doelen verder dan de zuiver receptieve kant van luisteren, want er moeten bijvoorbeeld ook oordelen en toelichtingen worden gegeven. Deze doelen kunt u dan ook zien als

een aanvulling op de doelen van het referentiekader; u moet de leerlingen hier al in de onderbouw op voorbereiden.

Didactische richtlijnen

De didactiek mondelinge taalvaardigheid staat relatief gezien nog in de kinderschoenen. Daar komt bij dat mondelinge taalvaardigheid een complexe vaardigheid is, met samenstellende delen die vrijwel altijd in interactie met elkaar optreden. Toch kunnen we een aantal didactische richtlijnen noemen waaraan het luistervaardigheidsonderwijs zou moeten voldoen.

Richtlijn 1: Train heel gericht de luistervaardigheid van leerlingen, maar benut ook tal van andere taagebruikssituaties om de luistervaardigheid te oefenen. Alle docenten kunnen hier een aandeel in hebben.

Gericht trainen betekent dat u activiteiten plant met een vooraf bepaald doel op het gebied van mondelinge communicatie. Ook veel incidentele situaties lenen zich voor gesprekken met leerlingen. Als u ook deze situaties benut, kunt u de taalontwikkeling van de kinderen optimaal stimuleren. Voorbeelden van incidentele situaties zijn het binnenkomen en weggaan, of een gesprek in de pauze of tijdens de gymnastiekles. Maar ook alle momenten binnen de les waarop u niet gericht ('intentioneel') luistervaardigheid oefent. Op deze momenten kunt u echte interesse tonen in wat de leerling doet en zegt en daarop doorgaan of doorvragen. Zo daagt u de leerling uit om uitgebreid te vertellen over wat hem bezighoudt.

In het voortgezet onderwijs dragen docenten van alle vakken eraan bij dat de luistervaardigheid wordt vergroot door dezelfde didactische principes te hanteren als de docent Nederlands.

Richtlijn 2: Bouw de 'luisterspanne' van luistervaardigheidsoefeningen langzaam op. Oefen leerlingen in het verwerken van luisterteksten die geleidelijk aan langer worden.

Een luistersituatie waarin de leerling tussentijds moet (of mag) reageren, is over het algemeen wenselijker dan de situatie waarin hij pas aan het eind van een lange passage een aantal specifieke vragen naar aanleiding van het beluisterde krijgt voorgeschoteld. De luisteroefening wordt dan al snel een geheugentest. Toch vereist het referentiekader op een bepaald niveau dat leerlingen ook in staat zijn te luisteren naar langere passages.

Richtlijn 3: Maak voor luistervaardigheidsoefeningen optimaal gebruik van divers materiaal en wees u bewust van de factoren die het luisteren bemoeilijken of juist vergemakkelijken.

De taaltaken binnen het subdomein luisteren zijn de volgende:

- Luisteren naar instructies
- Luisteren als lid van een live publiek
- Luisteren naar radio en televisie en naar gesproken tekst op internet

Bij elk van deze taaltaken kunt u actuele materialen zoeken, buiten de gangbare lesmethodes om. Voor de taak 'luisteren naar radio en tv' is relatief het gemakkelijkst materiaal te vinden. Er kan bijvoorbeeld worden gekeken naar praatprogramma's (DWDD, Pauw & Witteman) en documentaires.

Voor luisteren naar instructies zal het moeilijker zijn om bruikbaar authentiek materiaal te vinden. U kunt denken aan instructiefilmpjes die op YouTube te vinden zijn.

Richtlijn 4: Leer leerlingen systematisch een aantal luisterstrategieën aan. Niet allemaal tegelijk, maar gespreid over de leerjaren. Een gestructureerde manier om dit te doen is via directe instructie.

Begrijpend luisteren en begrijpend lezen hebben veel met elkaar gemeen. Als leerlingen luisteren naar bijvoorbeeld een presentatie, hebben ze strategieën nodig om te kunnen interpreteren wat er gezegd wordt. Deze strategieën komen in sterke mate overeen met de strategieën die belangrijk zijn bij begrijpend lezen. Net als bij begrijpend lezen het geval is, past ook de luisteraar strategieën toe vóór, tijdens en na het beluisteren van een tekst. U kunt leerlingen bewust maken van de volgende luisterstrategieën:

- *Luisterdoel bepalen.*
- *Voorkennis activeren: wat weet ik er al van?*
- *Vragen stellen aan de tekst.*
- *Gebruikmaken van de context: letten op gezichtsuitdrukking, gebaren, houding, intonatie en volume van de verteller of voorlezer.*
- *Verbanden en relaties in de tekst afleiden: wie-wat-waarom-vragen.*
- *De hoofdgedachte vinden: welk idee staat in de tekst centraal?*
- *Samenvatten: kort vertellen waar de tekst over gaat.*
- *De tekst op zijn waarde beoordelen: wat vind je van deze tekst?*
- *Reflecteren op het luisterproces: weet je nu wat je wilde weten?*
- *Letten op signaalwoorden, en andere structurende kenmerken van een tekst.*

Een algemeen didactisch principe bij luisteren is dat u de leerlingen – alvorens hun een luisteropdracht te geven – enige voorinformatie geeft over de inhoud, situatie en spreker(s). Maar u kunt ook stimuleren dat leerlingen zelf vragen gaan stellen aan de luistertekst ('zelfregulatie').

Net als bij lezen, moeten de leerlingen leren dat ze niet zomaar beginnen te luisteren. Het is belangrijk dat zij zich leren afvragen waarnaar ze luisteren, wat zij al weten, wat zij te weten willen komen en daarvoor de juiste luistermanier leren kiezen. Leerlingen zullen luisteren misschien beschouwen als iets vanzelfsprekends. Het is daarom nodig dat u de leerlingen bewust maakt van hun luistergedrag en dat u hen laat ervaren welke strategieën het luisteren gemakkelijker kunnen maken.

Richtlijn 5: Leer de luisterstrategieën op gestructureerde wijze aan en doe dat door middel van directe instructie.

Leer de luisterstrategieën niet in één keer aan, maar bouw dit op. Het aanleren kan het beste aan de hand van directe instructie. Daarbij kunt u drie methodieken gebruiken:

1. *Uitleg geven.* Leg uit wat het belang is van een bepaalde luisterstrategie en op welke momenten en op welke manier die het beste kan worden toegepast.
2. *Voordoet.* Doe hardop denkend voor hoe je een luisterstrategie toepast. U analyseert een gesproken tekst door hardop impliciete en expliciete vragen te stellen en deze vervolgens zelf te beantwoorden.

3. *Reflecteren.* Voer een discussie met de leerlingen over de tekst of de manier waarop ze hebben geluisterd, of laat leerlingen onderling met elkaar discussiëren.

Het is verstandig om deze methodieken niet tegelijk toe te passen en ook niet alle strategieën aan te bieden. De leerlingen zien dan door de bomen het bos niet meer. Maak vooraf een keuze in de methodiek die u gebruikt bij het aanbieden en laten toepassen van een luisterstrategie. Kies ook welke luisterstrategieën u expliciet wilt leren toepassen. Oefen met die strategie een tijd lang, zodat de leerlingen deze eerst goed onder de knie kunnen krijgen voordat u overgaat tot het aanbieden van een nieuwe strategie. Een stappenplan biedt de leerlingen houvast.

Richtlijn 6: 'Receptie gaat voor productie.'

Luisteren is een receptieve vaardigheid. We kunnen naar de luistertaken kijken met in het achterhoofd het principe dat receptie vóór productie gaat. Dat wil zeggen dat leerlingen bij het uitvoeren van luistertaken voorbeelden zien van taken die zij 'productief' moeten uitvoeren. Dus als leerlingen bijvoorbeeld een vraaggesprek moeten houden, hebben zij bij luisteren gekeken en geluisterd naar een van tv opgenomen vraaggesprek. Als ze een debat moeten voeren, hebben ze gericht gekeken naar een opgenomen debat. Op die manier traint u de luistervaardigheid en bereidt u leerlingen optimaal voor op spreektaken en interactieve taken.